

ВЕЛИМИР РАЈИЋ: ПЈЕСНИК СУМЊЕ И БОЛА (Импулси Ничеове филозофије у Рајићевој поезији)

У раду се тумачи поезија Велимира Рајића (1879–1915), пјесника који је за живота објавио једну књигу *Песма и прозе* (1908). Иако је у новије вријеме окарактерисан као пјесник „болећивог романтичарског сензибилитета“, у његовом опусу трагали смо за пјесмама које га сврставају у контекст нове пјесничке мисли, која је обиљежила прве деценије 20. вијека. У раду се анализирају пјесме у којима доминирају мотиви везани за опроштај, егзистенцијалну немоћ и самоуништење, те се сагледава пјесниково поимање Бога. Такође се разматрају трагови Ничеовог утицаја на Рајићеву поезију. Најприје, препознајемо их у пјесниковом односу према *Библији*. У Рајићевом стиху „Нема Бога!“, као да је одјекнуо Ничеов крик „Бог је мртав“. Ничеови импулси присутни су у химничности и екстатичности Рајићеве поетске мисли, која често води у патетику. Такође, у Рајићевом прихватању и слављењу бола, у његовој жудњи за снагом у боли, препознајемо ничеанску идеју посвећујућег бола. Велимир Рајић није познавао њемачки језик и Ничеа није могао читати у изворнику, па у раду указујемо на двије пјесме Лу Андреас Саломе и на текст Милана Ђурчина, који су њемачког мислиоца могли приближити српском пјеснику.

Кључне ријечи: поимање Бога, импулси, Фридрих Ниче, химна, Натчовјек

* mirjana.lukic@ffuis.edu.ba

Велимир Рајић¹ животни вијек завршио је у тридесет шестој години живота, оставивши иза себе невелик, али пажње вриједан опус. Највећи дио Рајићевог стваралаштва објављен је још за његова живота: један дио у књизи *Поезија и проза* (1908), а други дио у листовима и часописима, у периоду од 1909. до 1915. године. У издању Српске књижевне задруге појавила се 1935. године књига *Песме Стевана Луковића и Велимира Рајића*, гдје је Рајић заступљен са шеснаест нових пјесама, које је сабрао приређивач Живко Милићевић. Из Рајићеве књиге *Песме и проза* узете су све пјесме, с тим што је проза изостављена. Изучавајући пјесников живот и дјело, Миливоје Р. Јовановић у ондашњој периодици пронашао је још четрнаест пјесама, „7 кратких прича, 2 дидактичке приче, 3 студије из књижевне историје и културе, и три драмске сцене“ (Јовановић, 2002: 24). До данас није поуздано утврђено шта све чини пјесникову заоставштину, јер су рукописи, о чијем постојању се писало, добрим дијелом страдали у току Првог свјетског рата.

Рајићева књижевна судбина није била много свјетлија од његовог кратког живота, обиљеженог сталном борбом с епилепсијом, а пред крај живота и упалом плућа. Након првих афирмативних судова књижевних критичара који су Рајићеву цјелокупну поезију одредили као исповједну, истичући искреност као њену главну особину, успиједио је дуг период тишине, у коме је ријетко који истраживач пока-

¹ Велимир Рајић рођен је 20. октобра 1879. године у Алексинцу, као осмо дијете по реду, најмлађи од браће, од оца Јеврема и мајке Јованке. Послије основног образовања у Теразијској школи и окончања Друге београдске гимназије, Рајић уписује француски језик и књижевност на Филозофском факултету Велике школе. По окончању студија, 1903. године бива постављен за суплента, али због учесталих напада епилепсије, од које се разболио још у четвртој години живота, бива принуђен да напусти посао последије двије године службовања. За „марљивог и врло уредног“ (Живановић, 1923: 263) студента и радника пронађено је ново радно мјесто у администрацији Министарства просвете. Међутим, ни ту се дуго не задржава. На крају налази смирај у писарници Народне библиотеке. Од јануара мјесеца 1915. године прихватио се уређивања *Рајских записки*, који су излазили једанпут недјељно. У поменутом недјељнику предано обавља све административне и сарадничке послове, па се чинило да су обавезе успјеле на неко вријеме спутати болест. Међутим, од септембра 1915. године, последије учесталих аустроугарских напада, сели се из престонице за Раковицу, а потом и даље у унутрашњост Србије. Преморен честим нападима епилепсије, исцрпљен и очајан, стигао је око поноћи 8. октобра, у Горњи Милановац. Умро је сутрадан, 9. октобра 1915. године.

зивао интересовање за пјесников опус. Окарактерисан у новије вријеме као пјесник „болећивог романтичарског сензибилитета, обузетог црним наслућивањима, личним патњама и меком осећајношћу“ (Палавестра, 2013: 159), Рајић је новим покољењима представљао старомодног пјесника исповједне лирике. Критичар Радомир Константиновић, један од ријетких истраживача Рајићеве поезије у минулом вијеку, посумњаће чак и у вјеродостојност пјесникових емоција:

Велимир Рајић је песник поводом кога се до данас говори пре свега као о *искреном* песнику: ако се он представља као песник песама без већег интензитета, те песме се оглашавају за искрене јер потичу из *стварне* болести и *стварне* несреће, па је због тога Рајић оглашаван, чак, и за песника који је 'искренији' од осталих, па и оних најзначајнијих песника прве деценије (Konstantinović, 1983: 45).

Константиновић заступа став да у Рајићевом исповиједању има нечега „од духа гимназијског дневника“, те да пјесник добрим дијелом сноси кривицу због поистовјећивања његовог живота са пјесничким дјелом. Пишући о пјесниковом сентиментализму, присутном у већем дијелу опуса, нарочито у љубавним пјесмама, Константиновић се *пошрудио* пронаћи прикладнији термин, па га је дефинисао – *убошким*, који ће у каснијој анализи градирати до *просјачког* сентиментализма (Konstantinović, 1983: 71). Сумирајући утиске на крају текста, он остаје вјеран првобитној тврдњи, по којој је Рајићев наглашени интимизам „продукт моћног Ја маловарошанина тога времена“. Узевши све у обзир, Радомир Константиновић је изнио неколико значајних судова и виспрених запажања, али је Рајића унизио као пјесника, чак и у оним пјесмама које су ушле у најзначајније антологије српске поезије.

Сличан је суд и Милосава Мирковића који је о Рајићу писао у књизи есеја под називом *Сви моји пјесници* (Мирковић, 1973). Сагдавајући Рајића као „песика великог бола, најтрагичнијег интимног живота“, Мирковић понавља већ раније изречене ставове о тешкој болести, „кратком поетском валу“, „мирису мртвачког ковчега“ који обавија скоро све стихове, те закључује да пјесник није посједовао имагинацију да психолошки дубље профилира своје доживљаје (Мирковић, 1973: 52–63).

Рајићев животни удес, дакле, и данас стоји испред његовог дјела, што је донекле и разумљиво с обзиром на исповједни карактер *Поезије и прозе*. Пјесников живот и све његове мијене, почевши од борбе са опаком болешћу, преко личног страдања до љубавне патње, у појединим остварењима дословно су преточени у стихове. Нема сумње да је на мотивски репертоар Рајићеве поезије пресудно утицала његова болест – епилепсија, која га је спријечила да заснује потомство, учествује у борби за национално ослобођење и да се више посвети умјетничком стварању. Због тога у његовој поезији доминирају мотиви везани за опроштај, саможртвовање, егзистенцијалну немоћ, па и самоуништење. Радомир Константиновић (Konstantinović, 1983: 48–49) отуда закључује да је Рајићева лирика била „стилизација сопствене немоћи“.

Живко Милићевић је својевремено забиљежио да у поезији Велимира Рајића нема широких висина и филозофског погледа на свијет и живот, те да је она никла, прије свега, у оштром болу са којим се пјесник носио цијелога живота. По његовом мишљењу, тај бол

не даје крила, не проширује поглед, не допушта заборав, не допушта да се дух уздигне до широких видика једног вишег, [...] филозофског становишта на свет и живот (Милићевић, 1935: 17).

Да ли је Рајићева поезија лишена филозофског аспекта, тј. да ли је он имао изграђен филозофски поглед на живот? Критичар Миљко Јовановић казује да јесте, те да је тај филозофски поглед био *фаталистички*², што се најбоље види из Рајићеве пјесме „Басна о животу“. „Песник бола, песник патње, песник који није могао да се ослободи своје тешке болести, није ни могао другачије да мисли до фаталистички“, закључује критичар (Јовановић, 2002: 39). Рајић у поменутој пјесми пјева о томе како је све у животу унапријед предодређено судбином и да се човјек тој предодређености не може одупријети:

У једном куту небеснога шара
Још од постања стоји Разбој вिति
(Рајић, 1935: 101).

² Фатализам је „филозофско вјеровање да је свако збивање у свијету и свако људско дјеловање унапријед одређено и према томе неизбјежно“ (Филиповић, 1989: 104).

Овим метафизичким *Разбојем*, чији „чунак“ у вјечности тка живот, управља Господ, који живот и ствара:

Ту Господ седи вечно. Живот ствара.
И чунак стално пролета кроз нити
[.....]
По неку жицу сваког свога створа
Уткива Господ ткиву у почетку

(Рајић, 1935: 101).

По Рајићевом фаталистичком увјерењу, божанско „ткање“ човјека као јединственог дјела увијек је дато са „шаром битном“. Пјесник казује да „две нигде нису једнаке нит’ исте“, указујући на непоновљивост сваког човјека. Разлика међу људима, дакле, одређена је по рођењу. У петом катрену, Рајић се уздиже до невјероватне визије, у којој сагледава тренутак ткања сопственог живота, па закључује да је предива понестало, а да су „основа и потка“ биле исувише ријетке. Шести катрен описује како су ријетке жице предива стално бјегале Господу, који замоли анђеле да му донесу још пређе. Међутим, мјесто њих анђели принесоше паукову мрежу, од које се истка пјесниково крхко тјелесно биће. Духовно биће исткано је од једнако необичног дара: од тужне писке ластва, која ће касније одјекнути у Рајићевом пјесничком бићу. У посљедњем катрену пјесме исповиједа се стање једне душе, која се у властитом тијелу осјећа као „ластва, спутана у мрежи“:

У телу мом живи страшни паук
Што сише мозак, срж и крвцу свежу;
У души – сутон, и у њему јаук: –
То пишти ластва, спутана у мрежу [...]

(Рајић, 1935: 102).

У невеликом пјесничком опусу Велимира Рајића тема Бога узима значајно мјесто. Однос пјесника према Богу и библијском учењу унеколико се мијењао с развојем његове пјесничке личности. Одмах морамо рећи да Рајић није узимао библијске јунаке за теме својих пјесама, нити је *Библију* користио као параболу. „Он библијско учење и библијски подтекст, разара, деформише до обезличења“ (Јашовић, 2012: 603), појачавајући тако експресивност пјесничког дискурса. У пјесмама са темама Бога и „Великог бола“, Рајић прави оштар заокрет према психолошкој аутоанализи, исказујући незадовољство, не само свијетом и животом као таквим него и самим собом. Као што запажа Слободанка Пековић,

драматично сазнање на почетку двадесетог века да је човек смртан, да је и Бог смртан, дефинитивно су издвојили модерну литературу од романтичарске (Пековић, 1995: 112).

То сазнање допринијело је томе да сумња и самодеструктивност однесу превагу над виталношћу духа, те је стога главни арбитар тадашње књижевности Јован Скерлић, оштро устао против „песничких дилетаната“ и (не)оправданог песимизма. Међутим, критичар је показивао разумијевање према Рајићевим песимистичким тоновима, сматрајући да њихов коријен лежи у *стварној* болести (Скерлић, 1964: 125–131). Са друге стране, Рајићев песимизам и смјеле објаве да Бога нема и да је његова вјера мртва, увели су га у контекст нове пјесничке мисли која ће обиљежити пјесничко стварање с почетка 20. вијека. Рајић је у већем дијелу свога опуса исказивао незадовољство и, окренут унутрашњој самоанализи, извлачио је крајње песимистичке тонове. Његов пјеснички свијет у суштини је прекривен тамом, патњом, самоћом, мислима о смрти, те сумњом у Бога.

У пјесми „Вјерују“ налазимо потврде за наведене тврдње. Прве двије строфе пјесме доносе драматичну слику пустоши:

Већ снег је пусто завејаво’о поље –
И трн је био престо да цвати, –
Вечери оне, кад ме роди мати,
Без мој знања и без моје воље.

И небо беше мрачно; *једна звезда,*
И месец са њом, *баци нешто зрака*
Кроз море леда, вихора и мрака
У кутак хладног, *развејаног гнезда*³
(Рајић, 1935: 89).

У том усамљеном и пустоши испуњеном амбијенту, хладноћа „развејаног“ гнијезда додатно се маркира блиједом свјетлошћу мјесеца и звијезда. Полазећи од блиједе свјетлости као извора живота, Рајић у наредним пјесничким сликама уводи мотиве таме и мрака који гутају све пред собом. Та тама везана је за живот у који је пјеснички субјект пао *без свој знања и без своје воље*. Долазак на свијет, по пјеснику, дакле, нехотичан је чин и представља један од доказа да човјек на свијет долази без кривице. Међутим, подвучени стихови призивају пјесничку појаву Владислава Петковића Диса. Рајићева пјесма „Вјерују“ несумњиво је Дису била подстицајна за писање гла-

³ Наше истицање у овом цитату, као и у наредним.

совите „Тамнице“. О овој теми својевремено је писао Новица Петковић у зборнику радова *Дисова поезија*, показавши упоредним читањем Рајићеве и Дисове пјесме да пјесник „Тамнице“ понешто друге старијем поети.

Наиме, како Петковић у анализи показује, пјесма „Вјерују“ први пут је објављена у *Босанској вили* 1910. године (год. XXV, бр. 3-6, стр. 40-41), исте године када и Дисову „Тамницу“ објављује београдско *Ново време* (II, бр. 289, стр. 1). Међутим, Дисова пјесма, судећи по тексту, има и своју старију верзију која је објављена у часопису *Босанска вила* (год. XXVI, бр. 1, 1911, стр. 7). Рајићева пјесма објављена је у истом часопису, само у претходном годишту и Дис ју је највјероватније читао (Петковић, 2002: 37). С обзиром на то да садашњи проучаваоци Рајићевог живота и дјела нису истицали његов могући утицај на Дису, сматрамо да је неопходно још једном упоредити стихове двају пјесника и тим поводом се подсјетити на неке од закључака Новице Петковића.

Рајић, као што смо видјели, пјева:

Вечери оне кад ме роди мати,
Без мој знања и без моје воље.

Дис слично:

То је онај живот где сам пао и ја
[.....]
Са нимало знања и без мало воље

(Дис, 1911: 7).

Новица Петковић прецизно исписује како је Дис знао за Рајићеву пјесму, те да се то може закључити „на основу једног јединог стиха, за који бисмо рекли да представља (можда и нехотични цитат): код Рајића је дошло ’без мог знања и без моје воље’, а код Дису је пад у овај живот дошао ’Са нимало знања и без мало воље’“ (Петковић, 2002: 37). Даље, још два стиха показују да су уводне строфе пјесме „Вјерују“ биле подстицајне за писање „Тамнице“, те да су, „као под-текст делимично ушле у њен текст“ (Петковић, 2002: 38). Код Рајића је долазак на свијет *без мисли*:

Ја дођох на свет, без мисли, без тежње,
И примих нагон као свака стварка.

Код Диса је *без знања*:

И не знадох да ми крв струји и тече,
И да носим облик што се брзо мења.

Уколико се на овај начин успостави међутекстовна веза, онда, на библијској подлози Рајићеве пјесме, бивају видљивије библијске конотације у Дисовом паду „с невиних даљина“. Поређења бивају још очигледнија уколико се сагледају три варијанте исте слике „Вјерују“ у првобитној верзији „Тамнице“. Погледајмо Рајићеву другу строфу:

И небо беше мрачно; *једна звезда*,
И месец са њом, *баци нешто зрака*
Кроз море леда, вихора и мрака
У кутак хладног, развејаног гнезда.

Дис пјева:

То је онај живот где сам пао и ја
С невиних даљина, *са сликама звезда*
И сузом у оку што несвесно сија
И жали кô тица оборена гнезда.
То је онај живот где сам пао и ја.

И на крају, Дисове измјене у другој верзији „Тамнице“ изгледају овако:

То је онај живот где сам пао и ја
С невиних даљина, *са очима звезда*
И са сузом мојом што несвесно сија
И жали кô тица оборена гнезда.
То је онај живот где сам пао и ја

(Дис, 1970: 27).

Дакле, од Рајићеве „једне звезде“ која „баци нешто зрака“, Дис је помјерио фокус на „слике звезда“, које тај зрак изазивају у оку. Сложићемо се са Петковићем:

Пошто је тропичност појачана из једне у другу верзије песме, 'слике звезда у оку' помоћу метонимијске заменице јединине множином дају 'слике звезда у очима', па се онда такође метонимијском заменом, уместо слика које изазивају, појављују саме 'звезде у очима', да би се онда заменом садржаја и онога у чему се он налази постале 'очи у звездама'. И, напослетку: оно што звезде садрже постаје њихов део, па се добија *очи звездâ* (Петковић, 2002: 39).

Представа о животу као паду из једног бољег свијета у „мртву средину“, биће касније присутна и у поезији Симе Пандуровића („По звездама“, *Стихови*, 1921). На овом мјесту занимљиво је идентично осјећање кривице и проклетства онога ко је „бачен“ у свијет без свог знања и без своје воље, које се јавља код Рајића и Диса у готово идентичном стиху. Моменат незнања овдје је јак онолико колико је снажан каснији животни удес. „Рођење је, за Диса, трајна рана којој нема лијека“ (Делић, 2008: 278), а код Рајића се рођење и егзистенција поистовећују са паклом на земљи:

И пловио сам не знајући куда,
К’о и сви други што не плове свесно:
Окретао сам час лево, час десно;
И веровао у бога и чуда.

А веров’о сам, тад, у *доброга бога*
Што у моју барку, к’о и друге, чува, –
Кад једног дана, отпоче да дува
На мом мору олуј *бога злога*

(Рајић, 1935: 89).

У цитираним стиховима експлицитно се потврђује Рајићева сумња у постојање Бога – „доброг бога“, Бога као принципа свјетлости. Свјетлости нема, угасила се већ по рођењу, па пјеснички субјект бесциљно лута „по океану живота и чежње“. Занимљиво је и то да се Бог, који се у пјесми помиње неколико пута, оглушио на све молитве: „Ал’ Бог ти молбу услишити неће“. Рајићево општење са Богом наликује жалби праведнога Јова, који види око себе само биједу и пред собом само гроб: „Порушио ме је отсвуда да ме нема; и као дрво ишчупао је надање моје“ (Јов 19, 2008: 526).

Рајић сликовито, кроз четрнаест строфа, пјева о власти *Некога* у виду двојника који на његовом животном чамцу управља *думеном*, док му беспомоћан „крму никад отет’ нисам мог’о“. Једини спас од руке невидљивог целата бивају самозаборав и самопоништење, па пјесничком субјекту, загледаном у бескрајно море и ужаснутом од бесмртне патње, само преостаје да се повинује казни:

Јер буна ништа неће ти помоћи:
На против, њом ћеш начинити горе,
Јер молићеш се да те прими море,
Крвавећи се по најцрњој ноћи

(Рајић, 1935: 90).

На крају пјесме читамо стих: „Ја вјерујем – ал’ не знам у шта“. Ова радикализована сумња у сагласју је са другим стиховима из пјесничког опуса.

Рајићева сумња и одсуство вјере још експлицитније се читају у пјесми „Завет“. У њој, заправо, прерастају у огорчење које због личне трагедије расте до прометејских висина. Пјесник, који је готово све своје стихове написао у једанаестерцу, у „Завету“, у уводној пјесми збирке из 1908, определијелио се за тада риједак и „старински“ епски десетерац – несликован. Дух народне пјесме и предања, исказан сјетним бесједничким тоном, присутан је и у избору лексике („железни окови“, „рака предубока“, „чело главе крст“, „студена зима“, „румен-ружа“, „мирисни босиљак“, „горки пелен“, „горке сузе“ и сл.). Тематско-мотивско језгро пјесме почива у пјесничковом завјету, којим се најближима и околини излаже посљедња воља у предсмртном часу. Пјеснички субјект одбија да му руке, мртвом, прекрсте, да га у цркву носе, па чак и да му над гробом не саде цвијеће. Ова опоруха, која је сва у супротности устаљеном обреду сахране, својеврсно је хуљење и одбацивање Бога, јер се „оглушио“ о све молбе:

Немојте ми руке прекрштати,
Јер ми живом беху савезане.
[.....]
Немојте ме у цркву носити,
Јер кад год сам у Бога молио
Да ме спасе невоље очајне,
Он се свагда молби оглушио.
Већ ме право гробљу понесите,
Копајте ми раку предубоку,
Да ме мртва не огреје сунце,
Јер мој живот студена је зима, –
Нек ми буде од земљице топло.

Чело главе крст ми не стављајте,
Јер сам био распет за живота,
Већ навал’те гомилу камења,
Нек се диже до неба високо.
Па кад дође час Страшнога Суда,
И кад мртви почну устајати,
Нека тада гробље оживи;
Камен нек ми притисне гробницу –
Само да се ја дићи не могу

(Рајић, 1935: 63).

Цијела пјесма је изграђена на једноставном моделу: предсмртни завјет и објашњење опорукe. У основној опозицији стоје пјеснички субјект и Бог, живот и смрт. У овој хиперболи очаја и побуне против божјих закона, крије се и нека врста освете ономе који га је за живота, без кривице, држао у тамници (Богу – Творцу), али и побуне против норми застарјелих грађанских обичаја. У цијелој слици припреме за коначни крај не наслућује се ниједна назнака страха од смрти, напротив, са потпуним миром и жудњом ишчекује се прекид патње и мука. У завршној, петој октави, нешто стишанијим тоном, Рајић конотира двојство онога што јесте и онога што ће бити уколико се завјет не испоштује:

Не сејте ми изнад гроба цвеће,
[.....]
Из руже ће поникнут' оструга,
Из босиљка пелен процветати;
Пелен ће вам горке сузе мамит',
А оструга срце раздирати,
Што ми нисте завет испунили!

(Рајић, 1935: 64).

У *Српском књижевном гласнику* за 1906. годину, Рајић објављује „Други завет“, у коме се иронично пародира ранија пјесма:

Окупајте ме у чистоме вину,
Без једне капље минералних вода, –
Не треба чак ни бикарбонат-сода, –
И копајте ме земљи у дубину!

(Рајић, 1935: 73).

Тешко је открити из којих се разлога Рајић окреће иронизацији пређашњег искуства и у други завјет покушава унијети елементе хумора. Можемо претпоставити да је ова пародија „Завета“ проистекла из негативне критике пјесникових савременика, који су пјесму, сасвим могуће, оцијенили исувише сентименталном. Такво искуство Рајић је већ имао са пјесмом „На дан њеног венчања“, коју је пародирао пјесников пријатељ Влада Станимировић у часопису *Венац* (Станимировић, 1923: 721).

Сонет „Други завет“ завршава се идиличном сликом поља у којем би пјесничког субјекта, окупаног у чистом вину, требало сахранити. Уз визуелну, дата је и акустична слика предјела који чини „хор малих, слатких и невиних птица“, које сваке зоре пјевају оду Творцу. Зачујујући је на овом мјесту и Рајићев однос према Богу, чије је

постојање негирао у низу пјесама. Може се на први поглед закључити, уколико пјесму не посматрамо као пародију прве, да се са Творцем коначно измирио. Међутим, како прецизно биљежи М. Јовановић, тај „у основи негативно интонирани однос према Богу и животу из првих Рајићевих песама, достигао је свој најперфиднији облик у сонету *Дрући завети*“ (Јовановић 2006: 88).

Треба истаћи да је још на почетку пјевања Рајић узвикивао да нема Бога и да је овом ставу остао вјеран од почетка до краја пјевања⁴. Пјесник је још у раним стиховима објавио да је у њему Бог мртав. У „Тугованкама“, које нису нашле своје мјесто у Рајићевој збирци из 1908. године нити у приређеним пјесмама, пјесник саопштава: „Нема Бога! Нема људи“⁵ те да му је срце „безбожно и ледно“ („Молитва“). Четири године касније, у пјесми „Моја вера“, испјеваној у религијској екстази, Рајићев лирски субјект у нешто блажем облику узвикује: „О, давно је, давно моја вера мртва!“. Све више се удаљујући од изворног хришћанског вјеровања, Рајићево лирско ја себе доживљава као жртву божје хировитости, па му се (Богу) у пјесми „Молитва“ обраћа тражећи милост да га вјера у њему не побиједи:

Чуј и услиши барем ово једно:

У часу кад ми живци затрепере,
И успомене старе свете вере
Оживе, те је ја опет заволим,

Тад једну капљу од милости благе
Поклони мени: *не дај вере снаге*
Да ме победи да се Теби молим!

(Рајић, 1935: 71).

Неспоразуми пјесничког субјекта са вјером на овом мјесту доживљавају свој врхунац. У овој „најпарадоксалнијој молитви за коју зна српска поезија прве деценије“ (Konstantinović, 1983: 52), која је израз чисте вјере и признавања божјег постојања и, истовремено, израз одбацивања те исте вјере, пјеснички субјект моли за снагу да га вјера

⁴ Изутетак у том погледу представља пјесма „Васкрс“, испјевана у духу дидактичке вјерске поезије. Рајић, поводом великог хришћанског празника Васкрса, проповиједа како се људи морају приклонити Богу и одрећи злочина и невјере.

⁵ Цитирано према: Велимир Рајић, „Тугованке“, *Нова Искра*, 1902, год. 2, бр. 2, стр. 52.

у њему не побиједи. Молећи се Богу за „милости благе“, он је, парадоксално, молио за милост невјеровања („не дај вере снаге / Да ме победи да се теби молим“). Милости за њега није било, Бог се оглушио на његове молитве, па се пјеснички субјект предаје другој сили. Која је та сила? У напријед анализираној пјесми „Вјерују“, Рајић не именује тог *неког* („У моје руке Он је тебе дао“), али можемо претпоставити о коме је ријеч. Име изасланика нечисте силе нигдје не помиње, највјероватније у духу народног вјеровања да нечисте силе не треба призивати, па у пјесми остаје обиљежен трећим лицем једине – Он. На крају пјесме, радикализована сумња врхуни у стиховима: „Ја вјерујем – ал’ не знам у шта“.

Рајић, дакле, доводи у питање постојање самога Бога, одбацујући вјеру у низу пјесама. Шта на концу остаје у његовој поезији? Остаје велики бол – Рајић је пјесник сумње и бола. Нећемо погријешити уколико кажемо да се у Рајићевој поезији виде импулси⁶ Ничеове филозофије⁷. Најприје, они су присутни у његовом односу према Библији. Ничеов крик „Бог је мртав“ одјекнуо је у Рајићевом стиху „Нема Бога!“. Даље, Ничеов утицај се примјећује у химничности и екстатичности Рајићеве поетске мисли, која често води у патетику. Такође, у Рајићевом прихватању и слављењу бола, у његовој жудњи за снагом у боли, препознајемо ничеанску идеју посвећујућег бола. Гдје се то Рајић могао срести са Ничеом?

⁶ Импулс је „сложенији облик интертекстуалних релација – односи се на појединачна дјела, као и на шире целине, па и на читаве националне књижевности једног периода“. Иначе, импулс „може да покрене читав низ цитата у различитим књижевним делима, али и различитих видова подражавања“, тако да таласи импулса „настају и услед типолошких сродности, јер су оне предуслов угледања на дату узорну књижевност, али и ближих, контактних веза“ (Бечановић Николић; Гвозден, 2011: 119).

⁷ У обухватној студији *Српска књижевност и Ниче* Љиље Илић (2002: 91–378), поред осврта на превод Фридриха Ничеа у српској књижевности, пропитује се интересовање за његово дјело у опусу књижевника попут Лазе Костића, Рада Драинца, Милана Дединца, Растка Петровића, Бранка Лазаревића, Иве Андрића и Бранка Миљковића. Као што видимо, акценат истраживања махом почива на писцима авангардних тенденција, док о Ничеовом утицају на Велимира Рајића ауторка не оставља писани траг. Ниче је сигурно био омиљено штиво и српским књижевницима „златног доба“, попут Милутина Бојића, Душана Срезојевића, Косте Абрашевића и др.

Рајић је студирао француски језик и књижевност, одлично је познавао руски језик, са којег је и преводио, између осталих, Чехова и Толстоја, али сумњамо да је знао њемачки језик. За разлику од Милутина Бојића или Милана Ђурчина, од којих се први огледао у фрагментарном превођењу Ничеа, а други у преводу цјеловитог *Зарашустре*, Рајић се са њемачким мислиоцем могао срести у периодици, у којој је и сам објављивао. Непосредни подстицај могао је доћи из Ђурчиновог превода двију пјесама Лу Андреас Саломе⁸ посвећене Ничеу („Молитва животу“ и „Болу“), и из пропратног текста „Ниче, и песма животу, и Болу. (Ниче и госпођица Лу Саломе)“⁹. Пјесме и коментари објављени су у првој свесци *Српској књижевној гласника* – 1. јануара 1910. године, а Рајићева „Химна“ у четвртој свесци исте године (књ. XXIV, св. 4, стр. 262).

Милан Ђурчин у тексту „Ниче, и песма животу, и Болу. (Ниче и госпођица Лу Саломе)“ на једном мјесту доводи у питање оригиналност поменутих пјесама, држећи да „ауторство госпођице Лу није ван сумње, и да би требало потписати под њих и име Ничеово“ (Ђурчин, 1910: 41). На ову тврдњу навели су га „идеје и дух тих песама, које су се чиниле савршено Ничеовим“, као и сумња да је двадесетогодишња странкиња, одгајана у Русији, стварала под непосредним утицајем њемачког филозофа. Лу Андреас Саломе је сигурно добро познавала Ничеове филозофске погледе на свијет, о чему свједочи књига есеја *Фридрих Ниче кроз његова дела* (1984), па је била створена, како Ђурчин преноси из једног Ничеовог писма, баш „за његове мисли и његов начин мишљења“ (Ђурчин, 1910: 42). Ниче, наводно, није могао прочитати пјесму а да не осјети сузе у очима, јер је она, у дословном смислу, њему из душе извађена. Из Ничеових списа могу се сагледати и његови ставови о болу, а један од њих наводи Ђурчин у свом тексту – „нагон за задавање бола само себи био је само један вид нагона за самоодржање: да се уклањао испред бола само тако што се силом подавао новом болу“ (Ђурчин, 1910: 43). Ђурчин такође биљежи да је бол, уз усамљеност, „одлучујућа црта Ничеовог живота, и да је управо у њему извор његовог душевног развика“, те да се у његовим дуго-трајним физичким боловима могу тражити узроци његовој изразитој

⁸ Лу Андреас Саломе (1861–1937) била је руско-њемачки писац, филозоф и психоаналитичар. У њена најзначајнија дјела убрајају се: *Фитуре жена ког Ибзена* (1892), *Фридрих Ниче кроз његова дела* (1894), *Ошворено писмо Фројду за његов 75. рођендан* (1931), *Саш без Бога и остале приче за децу* (1922) и др.

⁹ Види: *Српски књижевни гласник*, књ. XXIV, бр. 215, св. 1, 1910, стр. 31–32; стр. 39–43.

и заоштреној индивидуалности. Овако изнесену тврдњу Милан Ђурчин поткрепљује наводима из Ничеовог дјела *Тако је говорио Заратустра*:

Блаженство је духа у овоме: бити миром помазан и сузама посвећен на жртву за клање, – знате ли ви то досад ? – Ви знате само за искру духа: али ви не видите да је он наковањ, и не видите како свирепо удара чекић по њему! (Ђурчин, 1910: 43).

Шта је Велимир Рајић могао пронаћи и препознати као своје у Ђурчиновом тексту и Лу Саломиним пјесмама? Радомир Константиновић (Konstantinović, 1983: 55) сматра да је „ничеанско слављење духа што пролази, у пуној моћи, кроз прихватање бола“ морало одјекнути у пјеснику Рајићу. Додајмо и то да је Рајић у борби с епилепсијом морао непрекидно тражити не само физичку већ и духовну снагу како би могао наставити живот. Његови биографи наводе да је пјесник у једном тренутку живота, током друге године учења у Великој школи, од „Великог бола“ бјежао у сусрет љубави са колегицом Косаром Бобић. Пјеснику се чинило да ни она није равнодушна према њему, па је често одлазио њеној кући. Посјете су прекинуте послије једног разговора са њеном мајком који је прекинуо епилептични напад (Јовановић, 2006: 26). Рајић се послије овог догађаја потпуно повлачи у себе и свој бол. Читајући текст Милана Ђурчина о Ничеовој усамљености и његовом прихватању бола као вида самоодржања, Рајић је могао препознати себе и, управо у том физичком болу, видјети могућност за неку врсту душевне ревитализације.

Упоредићемо пјесму „Болу“ Лу Саломе, у преводу Милана Ђурчина и пјесму „Химна“ Велимира Рајића. Лу Саломе пише:

Не, не, што сабласт у тмини,
Ти будиш снагу у моћима кртим:
Јер само борба славног славним чини,
И лет ка мети, путем неутртим.

Па можеш ли, ма и по цену среће,
Ал' *йраву славу*, боле да ми даднеш,
Тад ходи, спусти се на ово плеће,
Док ја не посрнем ил' ти не паднеш

(Саломе, 1910: 32).

Велимир Рајић слично пјева:

Ал' Ти си са мном сраст'о, још одавно,
К'о непрегледног океана вали,
И име наше ако буде славно,
То Теби само има да захвали:
Све, све што имам, Ти си све ми дао –
Да Тебе није, ја бих давно пао...

[.....]

И као ратар после златне кише,
Што живот буди засејаном пољу,
Ја данас ништа не захтевам више:
Ја имам Тебе, *самокрет* и вољу;
И страх и жеља брзо се утоле,
Кад тебе имам, Велики мој Боле!

(Рајић, 1935: 93).

Пјесма је у цјелини испјевана као химна болу, као његово слављење и поистовећивање са њим: „У тој ведрини ја опазих чисто, / Да Ти и ја смо једно, једно исто...“. Као што смо видјели, на сличан начин је Лу Саломе пјевала о болу, док је њен учитељ Фридрих Ниче о истом писао као о једном виду нагона за самоодржање. И управо у том ничеанском нагону за самоодржањем могао се препознати Велимир Рајић, који се готово цио свој живот носио са „Великим болом“. Ниче филозоф пориче негативност бола, он га, штавише, слави као извор душевног развоја. Пјесник Рајић, такође, слави бол: „Све, све што имам, Ти си ми све дао“ или „Што тело трпи патњу све то већу, / Ужива душа безмернију срећу“. Дакле, и српски пјесник у болу види нагон за самоодржањем, па му се у потпуности препушта.

Четврти стих посљедње строфе – „Ја имам Тебе, самокрет и вољу“, доноси једно од начела Рајићеве поезије. „Воља“ постаје космичко начело које води ка прихватању бола, а повезана са ријечју „самокрет“, она означава прихватање и надвисивање изнад онога што је животом додијељено. На примјер, у пјесми „Свршетак“, Рајић у химничном заносу узвикује: „Ја, данас, газим по самоме себи!“. Ово саморазарање и гажење по сопству, управо је израз воље којом се намеће рађање новог, натчовјечанског духа.

У трпљењу „Великог бола“, дакле, лирски субјект се пронашао у Ничеовом сну о Натчовјеку; превазишао је бол у жудњи за снагом и, на крају, превазишао је самога себе. Тражењем и уздизањем у болу, а не слабошћу пред њим, Рајић се, можда и несвјесно, приближио Ничеовој концепцији обоговљене моћи. Међутим, у пјесми „Издаја“,

штампаној послје Рајићеве смрти у *Венци* за 1922-23. годину (књ. 8, стр. 273), пјесник признаје да је пао пред болом: „Победио је Живот, ја сам пао!“. Тако је Велимир Рајић, пјесник сумње и „Великог бола“, у великој борби између духа и тијела, између страха и жеље, у ничеанском химнопојању болу („Ти и ја смо једно, једно исто“) морао признати да га је *издао* пред новим животом, који га је ипак неодољиво вукао к себи.

Извори

- Дис, В. П. (1959). Тамница. *Босанска вила*, XXVI (1), 7
- Дис, В. П. (1959). *Песме*. Нови Сад, Београд: Матица српска, Српска књижевна задруга.
- Рајић, В. Ј. (1908). *Песме и проза*. Београд: Нова штампарија „Давидовић“.
- Рајић, В. (1935). *Песме Велимира Рајића и Стевана Луковића*, с предговором и у редакцији Ж. Милићевића. Београд: Српска књижевна задруга.
- Рајић, В. (1902). Тугованке. *Нова Искра*, 2 (2), 52.
- Саломе, Л. (1910). Болу. *Српски књижевни гласник*, XXIV, 215 (1), 32
- Ђурчин, М. (1910). Ниче, и песма животу, и болу. (Ниче и госпођица Лу Саломе). *Српски књижевни гласник*, XXIV, 215 (1), 39–43.
- Библија (2008). Књига о Јову. У: *Библија: Свето писмо Старој и Новој завети*, превод Ђуре Даничића. [б.м]: Глас Цркве.

Литература

- Николић, С. и Гвозден, В. (2011). *Преједни речник компаративистичке терминологије у књижевности и култури*. Нови Сад: Академска књига.
- Делић, Ј. (2008). *О поезији и поезици српске модерне*. Београд: Завод за уџбенике.
- Живановић, Ј. (1923). Велимир Рајић – главни биографски подаци. *Венац*, VIII, 51–52 (4–5), 263–268.
- Илић, Љ. (2002). *Српска књижевност и Ниче*. Београд: Конрас.
- Јашовић, П. М. (2013). Библијски подтекст у поезији сапутника српске модерне. У Б. Сувајцић и З. Бојовић (Прир.), *Развојни процеси српске поезије. Научни саставак слависта у Вукове дане, књига 2/42* (597–607). Београд: МСЦ.

- Јовановић, М. Р. (2002). Мање познати Рајић. У М. Стојановић (Прир.), *Велимир Рајић – животи и дело: зборник саопштења са окруилој сјола* (23–30). Ниш, Алексинац: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета, Студијска група за српски језик и књижевност Филозофског факултета и Центар за културу и уметност.
- Јовановић, М. Р. (2006). *Велимир Рајић: личности и дело*. Трстеник, Београд: Љубостиња, Интерпрес.
- Јовановић, М. (2002). Песма Велимира Рајића Басна о животу. У М. Стојановић (Прир.), *Велимир Рајић – животи и дело: зборник саопштења са окруилој сјола* (37–42). Ниш, Алексинац: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета, Студијска група за српски језик и књижевност Филозофског факултета и Центар за културу и уметност.
- Милићевић, Ж. (1935). Стеван Луковић и Велимир Рајић. У Ж. Милићевић (Прир.), *Песме Велимира Рајића и Сшевана Луковића* (10–20). Београд: Српска књижевна задруга.
- Мирковић, М. (1973). Песник Велимир Рајић. У М. Мирковић (Прир.), *Сви моји њесници* (52–63). Београд: Нолит.
- Палавестра, П. (2013). *Историја српске књижевности: златно доба 1892–1918*. Београд: Службени гласник.
- Пековић, С. (1995). Аналитичка и синтетичка вредност појма „светлост“ у песништву српске модерне. У А. Јерков и Х. Георгијевски (Прир.), *Почеци и развој модерне српске лирике. Научни састанак слависти у Вукове дане, књија 24/2* (111–119). Београд: МСЦ.
- Петковић, Н. (2002). Дисов језик, слике и музика стиха. У Н. Петковић (Прир.), *Дисова њоезија: зборник рагова* (13–50). Београд, Чачак: Институт за књижевност и уметност и Градска библиотека „Владислав Петковић Дис“.
- Скерлић, Ј. (1964). Велимир Ј. Рајић: Песме и проза. У М. Бегић (Прир.), *Писци и књије V* (125–131). Београд: Просвета.

- Filipović, V. (1989). *Filozofski rječnik*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Konstantinović, R. (1983). Velimir Rajić. U P. Knoll (Prir.), *Biće i jezik: u iskustvu pesnika srpske kulture dvadesetog veka 7* (45–81). Beograd, Novi Sad: Prosveta, Rad, Matica srpska.

Mirjana M. Lukić

VELIMIR RAJIĆ: A POET OF DOUBT AND PAIN
(Impulses of Nietzsche's Philosophy in Rajić's Poetry)

Summary

In this paper we analysed the poetry of Velimir Rajić (1879-1915), a poet whose life ended when he was only thirty-six years old and who left behind him an opus not immense by its quantity but still noteworthy. We analysed the poems with dominant motifs related to existential helplessness and self-destruction, as well as the poet's perception of God. Thus, in the opus of Rajić's poetry we looked for poems that place him in the context of new poetic thought, which marked the first decades of the 20th century. We managed to prove that Rajić's poem 'Vjeruju' ('They Believe') influenced the creation of the poem 'Tamnica' ('Dungeon') written by Vladislav Petković Dis. Comparing these two mentioned poems we concluded that Dis was familiar with Rajić's poem and that it was inspiring on the level of lexemes, as well as in the process of creating poetic images. Also, one part of the paper has been dedicated to the influences of Nietzsche's philosophy on the poet's poetry. This influence can be seen, first of all, in Rajić's attitude towards the Bible. It seems that in the Rajić's line 'Nema Boga!' ('There is no God!'), echoes Nietzsche's exclamation 'God is Dead'. Nietzsche's impulses are obvious when it comes to the hymnic and ecstatic notes of Rajić's poetic thought that very frequently leads into patheticness. Due to the fact that Velimir Rajić could not speak German he was not able to read Nietzsche in the original German, so in this paper we pointed out two poems of Lou Andreas Salome and the text of Milan Đurčin that might get the German thinker closer to the poet himself. Namely, Nietzsche, the philosopher, denied the negative sides of pain and even praised it as a source of his own spiritual growth. The poet Rajić, also, glorified pain and recognised in it impulse for self-preservation and gave way to it.

Key words: Velimir Rajić, perception of God, Friedrich Nietzsche, impulses, Lou Andreas Salome, hymn, Beyond-Man (The Übermensch)